

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

ESKİ TÜRKÇE AT HASTALIK ADLARI ÜZERİNE*
ON OLD TURKIC NAMES OF HORSE DISEASES

Neslihan İŞLEK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
neslihanislek5555@gmail.com ORCID: 0009-0001-5250-4345

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.11.2025

Kabul Tarihi: 30.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf

İşlek, N. (2025) Eski Türkçe
At Hastalıkları Üzerine.
*Kâşgarlı Mahmud Dil ve
Edebiyat Dergisi*, 1(2), 1-18.

Öz

Türkistan coğrafyasında göçebe bir yaşam biçimini benimseyen Türkler için at, yalnızca bir ulaşım aracı değil; hayvancılık, savaş ve toplumsal yaşamın temel unsurlarından biri olmuştur. At, kimi zaman binek hayvanı, kimi zaman değerli bir armağan, kimi zamansa savaşın vazgeçilmez bir aracı olarak kullanılmış; bu nedenle her daim kullanıma hazır tutulması zorunlu hâle gelmiştir. Bu durum, atın sağlık durumu ve bakımı konusunu hayati bir meseleye dönüştürmüştür. Kültürel kimliği ve sembolik anlamlarının ötesinde at, tıpkı insan gibi hastalanabilen ve tedaviye ihtiyaç duyan canlı bir varlıktır. Atı erken dönemlerde evcilleştiren ve dünya uygarlık tarihine önemli katkılar sunan Türklerin, bu hayvana yönelik bakım ve tedavi uygulamaları bağlamında sahip oldukları veterinerlik bilgisi dikkatle incelenmelidir. Bu bilgiyi yansıtan kayıtlar, Türk kültürünün hem geleneksel halk hekimliği hem de sistematik ve bilimsel yaklaşım bakımından ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, “Türkçenin, at hastalıkları ve tedavilerine ilişkin veterinerlik terminolojisi bağlamında bilim dili olarak kullanım düzeyi nedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Tarama yöntemiyle Eski Türkçe metinler ve tarihî sözlüklerden toplam 26 veterinerlik terimi tespit edilmiştir. Bu terimler; at hastalıkları (6), yaralanmalar (4), terleme ve güçsüzlük durumları (4), çeşitli fiziksel kusurlar (6) ve tedavi yöntemleri (6) olmak üzere tematik olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler, tarihî kaynaklardaki cümle içi tanıklıklarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Emrah BOZOK danışmanlığında yürütülen “Eski Türkçede Süvari Terminolojisi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Söz Varlığı, At Hastalıkları, Veterinerlik Terminolojisi

Abstract

For the Turks who adopted a nomadic lifestyle in the Turkestan region, the horse was not merely a means of transportation but a fundamental element of animal husbandry, warfare, and social life. Functioning at various times as a mount, a valuable gift, and an indispensable instrument of war, the horse had to be kept in constant readiness, which rendered its health and care a matter of vital importance. Beyond its cultural identity and symbolic meanings, the horse is a living organism that, like humans, is susceptible to illness and requires treatment. The Turks, who domesticated the horse at an early stage and made significant contributions to the history of world civilization, should therefore be examined with respect to their veterinary knowledge concerning the care and treatment of this animal. Records reflecting such knowledge are particularly valuable, as they demonstrate the level attained by Turkish culture in terms of both traditional folk medicine and a systematic, scientific approach. This study seeks to answer the following research question: To what extent did Turkish function as a scientific language in the field of veterinary terminology related to horse diseases and treatments? Using a document analysis (scanning) method, a total of 26 veterinary terms were identified from Old Turkic texts and historical dictionaries. These terms were thematically classified into five categories: horse diseases (6), wounds (4), conditions related to sweating and weakness (4), various physical defects in horses (6), and treatment methods (6). The data were analyzed together with sentence-level contextual attestations from historical sources.

Keywords: Old Turkic, Vocabulary, Horse Diseases, Veterinary Terminology

Giriş

Türk düşünce hayatında at yalnızca bir binek hayvanı değildir. Dinî, askerî, ekonomik, ticari, içtimaî ve sosyal hayat açısından at, değişik anlamları ifade eder. Savaşa başlamadan Tanrı için at kurban edilmesi, hastalık tedavilerinde atın adak olarak kullanılması ve ölen sayılı kişilerin, komutanların yanlarında atlarıyla birlikte defnedilmesi bize dinî ritüeller bakımından atın önemli bir mefhum olduğunu gösteren açık delillerdir.

Mitoloji bakımından Türk destanlarında önde gelen alp tipinin sabit özellikleri arasında atlı oluşu yer alır. Hatta atı ile yaren ve sırdaş olma yönüyle duygusal bir bağ kurup alp tipini temsil eden savaşçının her daim yanında yer alarak bir binekten daha fazlasını ifade etmesi söz konusudur. Genellikle güçlü sezileriyle olağanüstü özellikler sergileyen kahraman atlar, savaşçının bazen kurtarıcısı konumunda dahi yer alır. Dolayısıyla atı ile savaşçı arasında

kuvvetli ve değeri ölçülemez manevi bağlar kurulur. Türk destan kültüründe alp tipinin en önemli temsilcilerinden biri olan Oğuz Kağan, çocukluğunda at sürüleri güder, atlara binerdi: *yılkılar küdeye turur idi, atlarga mine turur idi* (Ağca, 2019: 67). Oğuz Kağan'ın çok sevdiği benekli bir erkek atı vardı. Bu atı kayb olduğunda Oğuz Kağan çok üzülür ve sıkıntı çeker. Onun ordusundaki cesur beyi benekli atını Buz Dağı'ndan dokuz gün sonra geri getirmeyi başarır. Oğuz Kağan atını sağ salim görünce çok sevinir ve onu geri getiren cesur beyine sevinçle dönerek çok sayıda mücevher bağışlar.¹ Destan metninde geçen bu ifadelerden de açıkça görüleceği üzere Oğuz Kağan benekli atı kayb olduğunda çokça üzülüp sıkıntı çekmiş, atının geri sağ salim döndüğünü görünce sevinmiş ve onu geri getiren maiyetindeki beye de çokça mücevherle mükâfat vermiştir. Çünkü at, Türkler için değerli bir olgudur. Dede Korkut Hikayelerinde (Ağca, 2025: 169) Bamsı Beyrek on altı yıl kendisini bekleyen atına “*At dimezem saña kartaş direm kartaşumdan yig*” diyerek kardeşini bile atından üstün tutmadığını dile getirerek atın Türk kültüründe ne kadar mühim olduğunu özetlemiştir.

İçtimaî hayatta belli bir yer tutan at, XI. yüzyılda kayda geçen bir atasözünde kendisine yer bulur. Kâşgarlı Mahmud, atasözü kaydıyla verdiği *kuş kanatın, er atın* (DLT, 2014: 14) ifadesinde; nasıl ki kuş kanadıyla muradına ererse er kişi de atıyla muradına erer açıklamasında bulunur. Çeşitli vesilelerle toy düzenleyen Türklerin temel içeceklerinden biri de kısrak sütünün mayalandırılmış hali olan kımızdır: (Oğuz Kağan) *kırık şire, kırık bandey capturdı türlüğ aşlar, türlüğ söyürmeler, çubuyanlar, kımızlar aşadılar, içdiler* “(Oğuz Kağan), kırk masa, (ve) kırk sıra yaptırdı. Türlü türlü yemekler, kebablar, tatlılar (ve) kımızlar yiyip içtiler.” (Ağca, 2019: 85).

Bozok (2022: 148), atı evcilleştirme ve kendi hizmetinde kullanma becerisinin, Türk kültürünün ortak dünya mirasına katkılarından biri olduğunu düşünür. Atın hem bir ulaşım hem de tekerlekli araba bağlanarak lojistik (at arabası) aracı olarak kullanılması, savaş meydanlarında Türklere, rakiplerine göre üstünlük sağladığını ileri sürer.

¹ “*Oguz Kagan bir çokurdan aygır atga mine turur irdi. Uşol aygır atnı bek çok siviyo irdi. Colda uşbu aygır at közden yetü kaçtı kitdi. Munda ulug bir tag bar irdi. Üze üstünde toñ takı muz bar turur. Anuñ başı sogukdan ap ak turur. Anuñ üçün anuñ atı Muz Tag turur. Oguz Kagannıñ atı Muz Tag içige kaçup kitdi. Oguz Kagan mundan köp çıgay emge[k] çeküp turdı çerigde bir bidük kagas ir beg bar irdi. Çalañ bulañdan korukmaz turur irdi. Cörüğüde sogurgu oña ir irdi. Uşol big taglarga kirdi, yöürdü, tokuz kündün soñ Oguz Kaganga aygır atnı keltürdi. Muz Taglarda köp soğuk bolupdan ol beg kagardan sarunmuş irdi, ap ak irdi. Oguz Kagan siviñç birle küldü, aytdı kim ay sen munda beglerge bolgıl başlık ma menlep saña at bolsun Kagarluk, tep tedi. Köp erdini soyurkadı, ilgerü kitdi.*” (Ağca, 2019: 114-119).

Bozkırda oluşan Türk kültüründe baş aksiyoner olarak rol alan atın binek hayvanı olarak kullanılması önemlidir. Bozkırda böyle bir ihtiyacın “yerleşik” kültürlerde değil, geniş otlaklar ve uzak su başlarını süratle dolaşmak zaruretine dayanan “Bozkır kültürü”nde hissedileceği aşikârdır (Kafesoğlu, 1989: 207). Bu sebeple öncelikle kalabalık sürüleri kollamak gibi bir ekonomik araç olan biniciliğin zamanla “askerî” değer kazanarak “bozkır savaşçılığı”nın temelini oluşturması ve atın da savaş atı tipine doğru geliştirilmesi kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

“Yazıtlarda Köl Tigin’in savaş sırasındaki durumunun anlatıldığı bir bölümde *üçünç Yigen Silig Beging kedimlig torug at binip tegdi ol at anta ölti yarıkınta yalmasınta yüz artuk okın urtı yüzinge başınga bir tegürmedi* (KT D 33) “Üçüncü olarak Yigen Silig Beg’in zırhlı doru atına binip (düşmana) saldırdı. O at (da) orada öldü. (Köl Tigin’in) zırhından ve giyiminden yüzden fazla ok isabet etti (buna rağmen zırhları) yüzüne, başına bir ok temas ettirmedi.” ifadelerine yer verilir. İfadelerde atlı birlikle savaşıldığını, hem atın (*kedimlig*) hem de savaşçının (*yarık*) zırhlı olduğunu, üzerinde savaş giyiminin (*yalma/yelme*) olduğunu, Köl Tigin’in bu ifadelerden daha evvel iki namlı atı da heder ederek nasıl düşman üzerine saldırdığını yazıtlardan net bir şekilde görebiliyoruz.” (Bozok, 2022: 148).

“Yazıtlarda geçen tügünlüg at “(kuyruğu) düğümlü at” kavramı, bizce sembolik savaş dilinin veya savaş meydanında birbirini tanıma adına geliştirilen gizli anlaşma dilinin yansımasıdır. Tunyukuk Türk milleti için yaptıklarını anlatırken *Türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim* (T II D 4) “Türk milletinin içinde silahlı düşmanları gezdirmedim, kuyruğu düğümlü atlarını koşturmadım.” ifadesine yer vermiştir. DLT’de de bu duruma benzer bir örnek bulunur: alp er atın çermetti “Kahraman adam atının kuyruğunu ipekle ördürdü. Bu kahramanların alametlerindedir.” (DLT, 2014: 341). Kaşgarlı Mahmud’un bu ifadenin açıklamasında yer verdiği kahramanlık alameti olarak görülmesi ne kadar değerliyse de savaşçı atlarının da mücadeleden evvel bir hazırlığa tabi tutulduğunu bilgisini de açığa çıkarır. Atın kuyruğunun düğümlenmesi işinin başka birisi tarafından yapıldığını, bizzat bu işle meşgul olan kişilerin olduğunu da örnekteki ettirgen eylem yapısından görebiliriz. Kuyruğu düğümlü at, savaşmak üzere hazırlanmış atı kastetmektedir. Kaşgarlı’nın açık bir şekilde belirttiğine göre bunun bizzat kahramanlık alameti olması değerli bir bilgidir. Hem zırhlı at hem de kuyruğu düğümlü at ifadeleri, savaş meydanlarında Türk askerinin mukavemetini yansıtırken aynı zamanda hızlı ve hareketli olmasına da imkân vermiştir. Atın ipekle örülmüş

düğümlü kuyruğunun olması da bu durumun bir ritüel olarak gelenekleştiğine açık delillerden biridir.” (Bozok, 2022: 148-149).

At olmadan bir ordu işlevsiz kalabilirdi. Çünkü savaşlarda atların rolleri arasında sadece savaşçıyı taşımak yoktu. Her türlü erzak, askerler için teçhizat ve modern zamanlarda mühimmat, topçu ve hatta yaralıları taşımak ve bununla ilgili araçları çekmek de atların vazifeleri arasındaydı. Türklerin atı evcilleştirip askerî alanda kullanmaları önemli bir üstünlük sağlarken bu hayvanların bakımı ve tedavileri de bir uzmanlık gerektirmektedir. Nasıl ki modern zamanlarda veterinerlik Türkiye’de ilk olarak askerî teşekkül içinde yerleştiyse eski Türklerde de gündelik hayattan ziyade askerî alanda at bakımı, hastalıkların tedavisi ve yaralarının giderilmesinde uzmanlaşıldığını düşündürmektedir.²

Eski Türkçe Döneminde At Yaralarına Dair kayıtlar

Eski Türk atasözlerinden biri de *yada.g atı çaruk kü:çi azuk*. atasözüdür ki anlamı “İnsanın atı çarık, gücü ise azıktır. Bunlar için hazırlık yapılması maksadıyla söylenir ki yaya ve zayıf kalınmasın.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 164) şeklinde Kâşgarlı Mahmud tarafından DLT’de kaydedilmiştir. Sosyal hayatın içinde insana ayakkabısı kadar yakın ve onunla bir bütün oluşturacak derecede uyum gerektiren nesne olarak atasözünde nesne olarak atın seçilmiş olması, Türk kültüründe ata verilen öneme de vurgu yapıldığının göstergesidir. Çünkü insanın çarığı, ayakkabısı ayağının ölçülerine denk olmalı ve ayağıyla tam uyumlu olursa onu rahatsız etmez ve dışarıda rahat hareket etmesini sağlar. Türk kültüründe insanın atı olarak görülen çarık, onu uzak mesafelere taşımakta önemli bir aracı olmuştur. Burada çarık ile metaforlaştırılan at, Türk insanının her anında yanında olma, ona hizmet etme durumunu da yansıtmaktadır. Bu bakışla atın Türk insanı için kıymetli bir meta olduğunu söyleyebiliriz. Bu kıymetli yardımcının da bir canlı oluşu, onun iyi bakılmasını, sağlıklı görevini yerine getirmesini zorunlu kılar. Bu açıdan atların yaraları veya hastalıkları Eski Türkler için önemli olduğu dönem metinlerine ve sözlüklerine yansıyan söz varlığından açıkça görülebilir.

yagır “büyükbaş hayvanların yarası”

² “Türkiye’de ilk Veteriner Hekimliği öğretimine 1842 yılında Godlewsky isimli prusyalı bir askeri veteriner tarafından İstanbul’da 12 öğrenci ile başlamıştır. Öğretim süresi 3 yıldır. Dersler 1849’da Maçka’daki Harp Okulu’nda, 1853’te Taşkışla’da, 1873’te Galatasaray’daki Askeri Tıp Okulu’nda verildi. 1886’da ilk Baytar Rüştiyesi teşkil edildi. Bu Rüştiye’yi bitiren öğrenciler Çengelköy’deki askeri İdadiye, oradan da Baytar Mektebine gitmeye hak kazanıyorlardı. Baytar Mektebi 1905’te Haydarpaşa semtinde yeni inşa edilen Tıp Mektebi binasının bir kanadına nakledildi.” (<https://veteriner.deu.edu.tr/fakulte/tarihce/> Erişim tarihi: 20.10.2025).

Eski Türkçe Döneminde at yaralanması anlamında en yaygın görülen kelime *yagır* sözüdür. Clauson (1972: 905), *yagır* sözüne “eyer yarası (*a saddle-gall*)” anlamını verir. Türkçede ilk olarak Eski Uygur Döneminde görülen *yagır* sözü İrk Bitig’de 16. fal metninde *yagri-* “(atın sırtı) yara olmak” eyleminin kök sözü olarak kaydedilmiştir: *toruk at şemriti yerin öpen yügürü barmış utru yerde ogrı sokuşup tutupan minmiş yeliğe kudursugınıña teği yağrıpan kamşayı umatın turur tır ança biliğ yavlık ol* (İrkB 16); “(Fal şöyle) der: Zayıf at kendisini semirten yeri düşünüp koşarak (o yere doğru) gitmiş. Yol üstünde karşısına bir hırsız çıkmış. Hırsız, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At) yelesine, kuyruğuna kadar yara içinde kalıp kımıldayamadan duruyor. Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.” (Yıldırım, 2017: 37). Kâşgarlı Mahmud *yagır* sözünü, “büyükbaş hayvanların yarası. **yagırlıg at** yağırlı at.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 352) şeklinde kaydeder. Hatta *yagır* sözünün örneğini kaydettiği değişikli atasözü kaydında *oluk ~ keriş* “atın kürek kemikleri arası” (Bozok, 2021: 36) anlamını karşılayan atasözünü izah ederken at için kötü ve ağır bir yara olduğundan iyileşmesinin de zor olup zaman alacağına dair de bilgileri verir:

oluk “atın kürek kemikleri arası. Şu atasözünde geçer: **Oluk yagırı ogu.lka kalı.r.** Anlamı şudur: Omuz başı yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası, sinir ve mafsalların toplandığı yerdir ve bu yüzden çabuk iyileşmez.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 32); **keriş** “atın kürek kemikleri arası. Atasözü: **Kerış yagırı ogulka kalı.r.** Anlamı şudur: ‘keriş’ yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya dikkat etmek için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 159).

Kâşgarlı Mahmud, *yagır* sözünden türetilen ve diğer büyükbaş hayvanlar için de kullanılan *yagırlıg* “yaralı” sözünü de kaydeder: **yagırlıg at** “yağırlı at.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 352); **yagırlıg tewe** “yağırlı deve vb.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 369). Hatta başka bir kayıttta yaralı hayvanların refleks³ olarak gösterdiği bir davranışı da kaydeder: **yagırlıg at çjdi** “yaralı at, üzerine binilmek istendiğinde yarasını korumak amacıyla çöktü. Bütün yaralı hayvanlar da üzerlerine yük konulmak istendiğinde aynı şeyi yapar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 235).

Kâşgarlı Mahmud, *yagır* “büyükbaş hayvanların yarası” sözünden türetilen *yagri-* eylemini de kaydeder: **yagri-** “yaralanmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51); “**İzlik bolsa**

³ **çjtür-** “(yük at vb.nin) belini bükme” eylemi de **bu yük atıg çjtürdi** “bu yük atın belini bükte. Omuzunda yarası olan at vb. hayvanlar yükten dolayı böyle yaparlar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 284) şeklinde omuz yarası taşıyan atların da belini bükerek bu şekilde davranışlar gösterdiği **çjtür-** eylemiyle kayda geçirilmiştir.

er uldı.ma.s, içlik bolsa at yagrı.ma.s. Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaralanmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51) şeklinde bir atasözüyle de ifadeyi tanırlar. Eylemin başka türetme ekleriyle genişletilmiş şekilleri de kaydedilmiştir: *yagıt-* “yağırlatmak, hayvanda yara yapmak” anlamında *Alp erig yawırtma ıki.la.ç arka.sın yagıtma.* “Kahraman adama kötülük yaparak onu zayıflatma; küheylanın belini yara yapma. Beylere öğüt olarak söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 71) şeklinde bir atasözünde eylem kaydedilir.

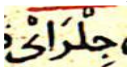
Kâşgarlı Mahmud, *yagır* sözünden türetilen ve diğer büyükbaş hayvanların da yaralarıyla ilgili olan ve yaraların kaşınmasını da içeren bu eylemin kullanıldığı *yagır-la-* “yağırlar çoğalmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393) türevini de kaydeder: *tewe yagırlandı* “deve vb.nin yağırları çoğaldı. *yagırlanu.r, yagırlanma.k.* Yağırdan kaşınırsa yine aynıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393); *ol atıg yagırttı* “o atı yağırlattı demektir. *yagır-la.r, yagır-la.ma.k.* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).

çildek⁴ ~ çildeg ~ çildey “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara”

Clauson (1972: 419), *çildeg* olarak kabul ettiği sözü “alternatif bir form, -g > -y > -Ø ses değişiminin çok erken bir örneğidir” şeklinde bizzat madde anlamı vermeden açıklar. Sözün örneğini de DLT’den verir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara” anlamı karşılayan *çildek ~ çildeg ~ çildey* sözlerini değişikli biçimde kaydetmiştir: *çildeg* “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara. Sonra dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208); *çilde.y* “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451). Kâşgarlı Mahmud’un bu sözün yazımında kararsız kaldığı görülür.⁵

Kâşgarlı Mahmud, bizzat yara anlamında içinde bir kelime geçmeden de atın yarasının olduğu bölge üzerinden de atın yarasını ifade eden sözleri kaydetmiştir: *kerşegü at* “kürek kemiğinin birleştiği yerde yarası olan at” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 215). Bu ifadede geçen *kerşegü* sözü, Kâşgarlı Mahmud’un *Keriş yagrı ogulka kalı.r.* “*Keriş* yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya

⁴ Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çildek*, Clauson, Dankoff-Kelly *çildeg*. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208 [Dipnot: 895]).

⁵ Kâşgarlı Mahmud, DLT yazma 240’ta aynı anlamda *çildek* olarak kaydettiği ifadeyi yazma 551’de *çilre:y* olarak yazıya geçirir.

dikkat etmek için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 159) şeklinde kaydettiği atasözünde geçen *keriş yagırı* ifadesinde açıkça görülen yaranın yer aldığı bölgeyi işaretleyen *keriş* “atın kürek kemikleri arası” sözünden türetilen *kerşegü* (< *keriş+egü*) ifadesi, adlara eklenerek onlara topluluk, birliktelik yoluyla ifadeye ikizlik, çokluk anlamları katan /+egü/ ekiyle genişletilmiş bir yapıdır.

Eski Türkçede atların yaralarına dair başka kayıtlar da vardır. Domuzun azı dişleriyle atı yaralamasını kaydeden *toşuz atıg azıgla.dı* “domuz dişiyile atı vurup yaraladı. *azıgla.r, azıgla.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 133) ifadesiyle yılanın veya akrebin atı soktuğuna dair *atıg yıla.n tiki* “yılan atı vb.ni soktu. Akrep de öyledir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239) kayıtları DLT’de mevcuttur.

Eski Türkçe Döneminde At Hastalıklarına Dair kayıtlar

Eski Türklerin sosyal ve ekonomik hayatlarında hayvancılık önemli bir unsur ve geçim kaynağıdır. Hayvan hastalıkları yaşanılan bölgenin terk edilmesine ve büyük göçlere dahi neden olmuştur. Çok sayıda hayvanı telef eden ve sahiplerini buraları terk etmeye varacak derecede ürküten, hayvanların ölümüne neden olan *yu.t* adı verilen “hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 405) olduğu bilinmektedir. Bu afet adından türetilen *yutık-* eylemi de DLT’de görülmektedir: *yılku yutıktı* “hayvanlar kardan yandı. Bu da soğuktan ölmedir. *yutka.r, yutıkma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 381) ~ *yılku yutukdı* “Sürü, afetten dolayı yandı, kırıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 8). Eski Türkçe Dönemi’nde görülen at hastalıklarına dair kayıtlar şunlardır:

ig “hastalık”

Kâşgarlı Mahmud, *ig* sözünü “hastalık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 22) anlamıyla kaydetmiştir. Sözcüğün kök olduğu *igleş-* eylemi, “(toplu halde) hasta olmak” anlamında *yılku arıg igleşdi* “sürü vb. hasta oldu. *igleşür, igleşme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 112) ifadesinde kayıtlıdır. Yaz ile kışın münazarasını niteleyen bir şiir kaydında Kâşgarlı Mahmud, insanlarla atların kışın etlerinin sertleştiği ve hastalıklarının azaldığına dair bilgileri aktarır: *kış yaygaru sawlayu.r / er at menin yawrayu.r / igler yeme sewreyü.r / et yin takı bekrişü.r.* “Yaz ile kışın münazarasını niteleyerek diyor ki: Adamların ve atların etleri bende sertleşir. Hastalıklar da kışın azalır. İnsanların vücutları ve etleri de kışın sertleşir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 467).

kem “hastalık”

DLT’de *kem* sözü hem “hastalık” anlamıyla hem de *at kemlendi* “at vb. hastalandı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 147) kaydıyla görülür. DLT’de mükerrer bir kayıta *kemlen-* “hastalanmak” eyleminin esasen at için kullanıldığı kaydedilmiştir: *at kemlendi* “at vb. hastalandı. Aslı, at içindir. *kemlenü.r, kemlenme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 307).

DLT’de *at kemle.di* “at hastalandı. *kemle.ndi* şekli de vardır. *kemle.r, kemle.me.k*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 473) ifadesinin yanında eylemin genişletilmiş şekilde örneği de kayıtlıdır. Atın yediği ot ve yemlerden dolayı sıkıntı çekmesi⁶ de *kemlet-* eylemiyle “ata sıkıntı vermek, zarar vermek” anlamında *bu ot atig kemletti* “Bu yem at vb.ne sıkıntı verdi. *kemletü.r, kemletme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 341) ve *bugda.y atig kemletti* “buğday ve onu yemek atı rahatsız etti ve ona zarar verdi. Aslı *kem*’dir; o da hastalıktır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 347) bağlamlarında görülür. Kâşgarlı Mahmud’un iki yerde (DLT, 2014: 307, 347) zikrettiği üzere anladığımız “hastalık” anlamını karşılayan *kem* sözünün ve bu kökten türetilen *kemle-* “hastalanmak” eyleminin atlar için kullanıldığını vurgulaması önemlidir.

seyregü “sakağı (*ruam*) hastalığına yakalanmış olan”⁷

Atlarda görülen klasik hastalıklardan *sakağı* “özellikle atlarda görülen ve insanlara da bulaşan ölümcül bir hayvan hastalığı, ruam” (TS, 2011: 2011) DLT’de *at* adıyla birlikte *seyregü* şeklinde kaydedilmiştir: *seyregü at* “sakağı (*ruam*) hastalığına yakalanmış at. Burnundan irin gibi sümük akar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 506).

itilgen “bezelerin sebep olduğu bir at hastalığı”

⁶ DLT’de yediği ottan rahatsızlanan atlar olduğu gibi koştuktan alevlenen atlar da kaydedilir: *at ötlandı* “at, koştuktan alevlendi. *er ötlandı* adam kızgınlıktan alevlendi. *ötlanur, ötlan.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 131). Ancak buradaki bağlamda *o:t* sözünün koştuktan dolayı vücut ısısı artan atlar olmayıp mecazi olarak “çok hızlı koştu” anlamında “ateşlenme, alevlenme” olduğu *er ötlandı* kaydından anlaşılmaktadır.

⁷ Ruam (sakağı, mankafa): “Ruam, başta at, merkep, katır gibi tek tırnaklılar olmak üzere, insan, kedi ve hayvanat bahçelerinde yaşayan yabancı hayvanlarda görülen zoonoz bir hastalıktır. Merkep ve katırlarda akut, atlarda ise akut ve kronik olarak seyredir. Hastalığın etkeni *Pseudomonas mallei*’dir. Etkenin; fiziksel (ısı, ışık, kuruma) ve kimyasal (dezenfektanlar) maddeler ile *kemoterapötiklere* (antibiyotikler, sülfonamid ve çeşitli ilaçlar) karşı direnci zayıftır. Su yalaklarında, ruam apsesi irininde, rutubetli ve karanlık yerlerde uzun süre canlı kalabilir. Hastalık hayvanlar arasında direkt ve indirekt yollarla bulaşır. Direkt bulaşma hasta hayvanların solunum havası, bulaşık suların içilmesi, kirli yataklık, tımar ve koşum takımlarının kullanılmasıyla meydana gelir. İnsanlar hastalığı enfekte hayvanlar ile temas sonucunda alırlar.” ([Atlarda Ruam \(Mankafa\) Hastalığı - VetRehberi](#) Erişim: 19.08.2025).

Tarihî tıp metinlerinde “at, eşek ve katırlarda daha çok görülen sıracı hastalığı. (< Far. *huna:m, hunna:m*)” (Önler, 2019: 85) anlamını karşılayan *hunam* sözü, Farsça kökenli olup Kâşgarlı Mahmud tarafından *itilge.n* “bir at hastalığı. Bezelerden olur; bezeler yarıldığı zaman at iyileşir. Farsçada *huna:m* adını alır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 81) şeklinde Türkçe karşılığıyla kaydedilmiştir.

köler- “(at) karın şişmesinden yere yapışması”

Aşırı besin tüketimi, hazımsızlık veya sindirim sıkıntısı yaşayan atlarda karın şişmesi görülebilir. Kâşgarlı Mahmud, atlarda görülen bu sıkıntıyı madde başı yapmış ve bir atasözü örneğiyle de şöyle kaydetmiştir: *at kölerdi* “at, karın şişmesinden yere yapıştı. *kölerür, kölerme.k*. Atasözü: *Er oğlu muña.đma.s it oğlu kölerme.s*. Anlamı: İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz; bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre, yere yapışmaz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 256). Sürekli olarak bu durumu yaşayan atları da *kölergen* “karnı devamlı şişen ve yere yapışan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227); *bu at ol kölerge.n* “karnı devamlı şişen ve yere yapışan, bu attır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227) şeklinde *kölergen* ifadesini derlemiştir.

Atın Terlemesi ve Zayıflamasına Dair Kayıtlar

Türkçe Sözlük’te “Derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı, arak” (TS, 2011: 2327) şeklinde tanımlanan *ter* sözü, basit manada derisi olan canlıların vücut ısılarının yükseldiğinde içerideki suyu dışarı atmasıdır. DLT’de *anıy teri tüwşedi* “çalışmaktan onun damla damla teri çıktı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 469) şeklindeki cümlede *ter* sözü kaydedilmiştir. Hatta bu sözden türetilen *terlik* sözü⁸ “teri emmek için eyerin altına konan örtü” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208) anlamını karşılamaktadır. Sözcüğün +*LA-* ekiyle eylem şekli *terle-* “ter sızdırmak, terlemek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 471) fiili, *at terle.di* “at (ter) sızdırdı ve terledi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamında DLT’de kayıtlıdır. Atın terlemesi anlamının yanında *terle-* “kaşağılamak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamıyla da *ol atın terle.di* “o, atını kaşağıladı; ter ve pislik izlerini giderdi ve onu temizledi. *terle.r, terle.me.k*.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471), *at terlendi* “at vb. terledi. *terlenü.r, terlenme.k*.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 304), *terlet-* “kaşağı ile kaşıtmak” (Ercilasun ve

⁸ *izlik* “kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı. Şu atasözünde geçer: *İzlik bolsa er uldu.ma.s, içlik bolsa at yagrı.ma.s*. Anlamı şudur: Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaranmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51).

Akkoyunlu, 2014: 339), *ol atıg terletti* “o, kaşağı ile atını kaşıttı. *terletü.r, terletme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 339), *ol atın terletti* “o, atını terletti” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 339) şeklinde de eylemin başka kayıtları mevcuttur.

Bir şeyi ıslatmak anlamıyla birlikte terletmek anlamını da karşılayan *çılan- ~ çı:lan-* “(bir şey) ıslanmak; (at) terlemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276) eylemi, *at çilandı* “at terledi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276); *çilat- ~ çilat-* “(bir şeyi) ıslatmak; (atı) terletmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 330), *ol atıg çilattı* “o, terletinceye kadar atı koşturdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 330) örneklerinde kayıtlıdır.

çalın- “(at vb.) zayıflamak”

Kâşgarlı Mahmud, atın zayıflamasına dair *at çalındı* “at, kötü yeminden dolayı zayıfladı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276) ifadesinin kullanıldığını kaydeder.

tor- “zayıflamak”

DLT’de *çalın-* eyleminin bir yerde kaydedilmesine karşın aynı anlamı karşılayan *tor-* eylemi birçok yerde görülmektedir. Eylem yazıtlardan itibaren *toruk* “zayıf” (KT D 39, T 5, T 6) adının kökü olarak kayıtlara geçmiştir. Kâşgarlı Mahmud, bu eylemi *tor-*, *torun-*, *torgur-* şeklinde tespit etmiştir: *a.t to.rdı* “at vb. zayıfladı. *to.ra.r, to.rma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 425), “At zayıfladı.” anlamında *at tordı* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 290); *at torundu* “at vb. zayıfladı. *torunu.r, torunma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 275); “adam atını zayıflattı” anlamında *er atın torgurdı* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 290), *ol atıg torgurdı* “o, atı zayıflattı. *torgurur, torgurma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 284); Bir şiirde *toğgurmadı itımnı / torgurgalır atımnı / sürdi meniñ kutımnı / kâz takı korda.yımı* “Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcıyı niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağirtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 283).

Eski Uygur dönemi metinlerinden Irk Bitig’de 16 numaralı falda *toruk at* ifadesi geçer: *toruk at şemriti yérin öpen yügürü barmış utru yérde oğrı sokuşup tutupan minmiş yéliñe kudursuđınıña teği yağrıpan kamsşayu umatın turur tér ança bilij yavlağ ol* (IrkB 16.) “(Fal şöyle) der: «Zayıf at kendisini semirten yeri düşünüp koşarak (o yere doğru) gitmiş. Yol üstünde karşısına bir hırsız çıkmış. Hırsız, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At) yelesine, kuyruğuna kadar yara içinde kalıp kımıldayamadan duruyor.» Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.” (Yıldırım, 2017:

37). *Tor-* eyleminden ad olarak türetilen **toruk** “her şeyin bedence zayıf olanı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 163), **torukluk** “cılızlık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220, 221) şekillerinde de benzer anlamlar korunmaktadır. Hatta *toruk* adından zayıflatmak bağlamında tekrar eylem şekilleri de türetilmiştir: **torukla-** (at vb. hayvanları) zayıflatmak (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 485), **ol atıg torukla.dı** “o, at vb.ni zayıflattı. **torukla.r, torukla.ma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 485); **toruklan-** “(atı vb. şeyleri) zayıf kabul etmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 310), **ol bu atıg toruklandı** “o, bu atı zayıf kabul etti. Attan başka şeyleri zayıf olarak kabul ederse yine aynıdır. **toruklanu.r, toruklanma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 310).

At Kusurları

Wilkens, Eski Uygur Türkçesi’nde **täglük ~ t(ä)glük** “kör, gözleri görmeyen, kör kişi” ifadesi yanında **t(ä)glük kulun** “kör tay, kör at yavrusu” (Wilkens, 2021: 690) ifadesini de verir.

Kâşgarlı Mahmud, **arsalık** sözünü “Oğuzcada, çift cinsiyetli hayvan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 81) şeklinde kaydeder ancak bu tabirin atlar için kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir. DLT’de **yawuzlan-** “(bir şeyi) kötü saymak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393), **ol atıg yawuzlandı** “o, atı vb.ni kötü saydı. **yawuzlanu.r, yawuzlanma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393) ifadesi de kötü, kusurlu kabul etmek şeklinde kaydedilmiştir. Arazi için çorak, tuzlu yer anlamında verilen bir kayıta atasözü içinde **taz at** “alacalı at” ifadesi de geçer: **ta.z yi.r** “çorak, (bitkisi) az olan yer. Atasözü: **Ta.z at tawa.rçı bolma.s.** Anlamı: Alacalı at yük taşıyamaz; çünkü kötü toynaklıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 408). DLT’deki bu kayıttan alacalı atların kötü toynaklı olduklarından diğerlerine göre yük taşıyamadığı bilgisini öğreniriz.

Türk halk inanışlarından biri de açık mavi renkli gözlü insanların bakışlarının nazar etkisi güçlü olduğudur. Bu yaygın kanaatin insanlardan atlara veya atlardan insanlara mı aktarıldığı bilinmez ama DLT’de **çakır** “mavi. Atasözü: **It çakırı atka tegi.r at çakırı itka tegme.s** Gök (gözlü) köpek bir ata değer; gök (gözlü) at ise bir köpeğe değmez; çünkü o iyi göremez. (Alırken) ona dikkat etmek için kullanılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 156) kaydından at alırken çakır gözlü atın kusurlu olduğu ve alınmaması gerektiği anlaşılır. Kâşgarlı Mahmud, at at kusur sayılabilecek **aħsa-** “aksamak” eylemini de **at aħsa.dı** “at vb. şeyler aksadı. **aħsa.r, aħsa.ma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 123) şeklinde kaydeder. Doğurgan hayvanlarda kısırlık da bir kusur kabul edilir. DLT’de **kısır** “kısır kadın ve kısır hayvan. **Kısır**

kısra.k doğurmayan kısırak.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 156), “sadece kısır olduğunda kısırlara **bi: kısır boldı** denir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 385) kayıtları mevcuttur.

At Hastalıklarının Tedavisi ve Uygulama Yöntemleri

Kâşgarlı Mahmud, **yawra-** eylemini, “dayanıklı (sağlam) olmak, sağlamlaşmak” şeklinde **er yawra.dı** “*tıgradı* dedikleri gibidir. **yawra.r, yawra.ma.k.**” şeklinde kaydedip sözcüğün atları da ilgilendiren bağlamını bir şiir örneğini de aktarır: *kış yāygaru sawlayu.r / er at menin yawrayu.r / igler yeme sewreyü.r / et yin takı bekrişü.r* “Yaz ile kışın münazarasını niteleyerek diyor ki: Adamların ve atların etleri bende sertleşir. Hastalıklar da kışın azalır. İnsanların vücutları ve etleri de kışın sertleşir” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 466-467). Bağlamdan hareketle kış mevsiminde insanların ve atların etlerinin sertleştiği ve kışın hastalıkların azaldığı bilgisi dikkate değerdir.

Dağlamak sözü (**tagla-**), DLT’de “(at vb. hayvanları) dağlayarak damgalamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamıyla kaydedilmiştir: **ol atın tagla.dı** “o, atını damgaladı. **tagla.r, tagla.ma.k.** At dışındakiler de aynıdır. Asli olmayan bir kelimedir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471); **ol atın taglattı** “o, atını dağlayarak damgalattı. **taglatu.r, taglatma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 340). Dağlamak sözü (**tagla-**), genellikle hayvanların başkalarıyla karışmaması amacıyla sahiplerinin hayvan derisine kendilerine ait bir iz taşıyan kızgın bir demirle damga vurmasıyla gerçekleşir. Kızgın demirin yarayı yakarak iz bırakması hayvanın derisinde bir yaralanmayı da beraberinde getirir. Kısmî bir yaralanma şekli olarak tanımlanabilecek bir yaralanma durumu aynı zamanda iptidai olarak bir tedavi yöntemi olarak da kullanılmıştır. Atların göğsünde çıkan ve içinden cerahat, irin akan yaraların adını **çildek ~ çildeg ~ çildey** olarak kaydeden Kâşgarlı Mahmud, bu yaraların dağlandığını söyleyerek tedavilerini de kaydeder: **çildeg** “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara. Sonra dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208); **çilde.y** “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451).

Eski Türkçede kan alma durumuna dair “kan almak, hacamat yapmak” anlamıyla **çek-** (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239) eylemi kayıtlıdır. Kan alma, çekme durumu atlara da uygulanmıştır: **ol atın çekdi** “o, atının kanını çekti. **çeke.r, çekme.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239). Eylemin **çektür-** şekli atından “kan aldirmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 285) anlamıyla **ol atın çektürdi** “o, tırnak yarası vb. şeylerden dolayı atından kan aldırdı. **çektürür, çektürme.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 285). Bu ifadede yer alan tırnak yarası vb. şeyler için attan alınan kanın insan için mi yoksa atın tedavisi için mi alındığı tam olarak açık bir

durum değildir. Keza benzer bir durum *kana-* eyleminde de görülür: “*O, atından kan aldı* anlamında *ol atın kana.dı* denir. Sonra da *kana.r* denir. Birincisinin sıygası üzerine *kana.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 461), *ol atın kana.dı* “o, atının şah damarını kesip kan aldı. *kana.r, kana.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 465).

Hastalıkların tedavisi de genellikle kendi içinde olduğuna inanıldığı gibi dilde de “büyükbaş hayvanların yarası” anlamını karşılayan *yagir* sözüden türetilen *yagırla-* eylemi de “yaraların geçmesi, iyileşmesi” anlamını da karşılamıştır: *ol atın yagırla.dı* “o, atın yağırını iyileştirdi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).⁹ Bazı yaraların iyileştirilmesi için eski dönemlerde kullanılan iptidai bir tedavi yöntemi de yaranın dağlanmasıdır. DLT’de *çilde.y* “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451) şeklinde hem at için yara adı hem de tedavisi birlikte kaydedilmiştir.

DLT’de “ilaç” anlamıyla kaydedilen *em* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 17) sözüden türetilen *emle-* eylemi de *ol anı emletti* “o, onu tedavi etti *em* ilaçtır. *Bugda.y atıg kemletti* ‘buğday ve onu yemek atı rahatsız etti ve ona zarar verdi.’ Aslı *kem*’dir; o da hastalıktır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 347) şeklinde kaydedilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud, *anđuz* “andız otu” terimini kaydetmekle kalmayıp bu bitkinin karnı ağrıyan atları tedavi etmekte kullanıldığı, uygulama yöntemine dair bilgiyi de bir atasözü kaydıyla birlikte verir: *anđuz* “andız otu (*Inula helenium*). Bir bitkinin köküdür; kazılarak çıkarılır ve karnı ağrıyan at bununla tedavi edilir. Şu atasözünde geçer: *Anđuz bolsa at ölme.s.* Anlamı şudur: ‘Andız otu yanında bulunsa at karın ağrısından ölmez.’ Çünkü o atın gırtlığından verilir ve at iyileşir. Seyahate çıkana, tedbirli olsun diye söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 56).

Sonuç

Çalışmada at ile ilgili hastalık adları, hastalık belirtileriyle birlikte tedavilerinin de tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Eldeki kayıtlar, DLT’nin içerdiği söz varlığı bakımından Türk kültürü için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. DLT’nin halk hekimliği ve veterinerlik bağlamında da özel bilgiler sunan ansiklopedik bir eser olduğu gerçeğini eldeki çalışma teyit etmektedir. DLT’de *kem* gibi bazı hastalık adlarının aslında atlar için kullanıldığının kayıtlı

⁹ *ol atın yagırla.dı* “o, atın yağırını iyileştirdi. Eğer onun atı yağırlattığı anlatılmak isteniyorsa *ol atıg yagırttı* denir; “o, atı yağırlattı” demektir. Bu Arapçada fakirleşince *teribe*, zenginleşince *etrabe*; adaletli davranmayınca *qaseṭa*, müsamaha edip âdil olunca *aqṣeṭa* dendiği gibidir. *yagırla.r, yagırla.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).

olması değerli bir bilgidir. Bugün sakağı (*ruam*) olarak yaygın bilinen bir at hastalığının Eski Türkçede *seyregü* kaydının bulunması Türkçenin bilim dili olması açısından önemini gösterse de *ruam* terimine karşı günümüze yaygınlığını yitirmiş olması da bir kayıptır.

Eski Türkçe Dönemi'nde at hastalıklarına dair en çok kayıt *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te tespit edilmiştir. At hastalık adlarına dair 6, yaralarına dair 4, terleme ve zayıflamalarına dair 4, çeşitli at kusurlarına dair 6 ve at hastalıklarının tedavilerine dair de 6 olmak üzere toplamda atlarla ilgili yaralanma, hastalık ve tedavileri de dâhil 26 terim tespit edilmiştir. Veterinerlik terminolojisine katkı sunan bu kayıtlar, aslında Türkçenin bilim dili olması bakımından da kıymetli ve diğer birçok dünya diline göre erken tarihli örneklerdir. Hatta, *itilgen* (< Far. *hünam*) gibi bazı at hastalıklarınının 11. yüzyıl gibi erken tarihli bir zaman diliminde Farsça karşılığıyla birlikte bir Türk kaynağında kaydedilmiş olması hem bilimsellik bakımından hem de veterinerlik tarihi açısından oldukça kıymetlidir.

Kısaltmalar

DLT → *Dîvânü Lugâti't-Türk*

TS → *Türkçe Sözlük*

Kaynaklar

Ağca, F. (2025). *Dede Korkut Kitabı-Bursa Yazması-(Metin-Dizin)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Bozok, E. (2022). Eski Türklerde Askerlik, *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu (2014). Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lûgati't-Türk-Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Önler, Z. (2019). *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*, Ankara: TDK Yayınları.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

İnternet Kaynakları:

<https://vetreheri.com/atlarda-ruam-mankafa-hastaligi/>

<https://veteriner.deu.edu.tr/fakulte/tarihce/>

Extended Abstract

The horse, one of the most fundamental elements of cultural history of Turks, is central to steppe life. Beyond being merely a means of transportation, it is an integral part of military, economic, and social life. The Turks, who led a nomadic life in the Turkestan region, domesticated the horse and contributed to the common world heritage. The domestication and strategic use of the horse provided the Turks with logistical and military superiority throughout history. Furthermore, the horse became an inseparable part of animal husbandry and the art of warfare, making its care and health an indispensable issue. In the Turkic intellectual world, the horse is a central element in epics, mythological narratives, and religious rituals (sacrifice and burial traditions). An integral part of the Alp type, the horse is the hero's companion and confidant. We also see the indispensable place of the horse in Turkic society in the *Divanu Lugati't-Türk*. The proverb "bird's wings, man's horse," recorded by Mahmud al-Kashgari, clearly emphasizes the importance of the horse's place in Turkic society. The preservation of the health of such a valuable asset in Turkic cultural life necessitated the development of advanced veterinary knowledge and related terminology among the ancient Turks.

This study, aims to determine the state of veterinary care and treatment of horses, a subject of great importance to the Turks. To this end, Old Turkic texts and historical dictionaries were examined to reveal the level of Turkish veterinary terminology as a scientific language. Using a document analysis method, a total of 26 terms related to horse health were identified from sources dating back to the Old Turkic period. These terms include horse diseases, injuries, sweating and weakness, various horse defects, and treatment methods. The primary data source for this study is the *Dîvânü Lugâti't-Türk* (DLT), which provides encyclopedic information in

the context of folk medicine and veterinary medicine, while early texts such as Irk Bitig and the Orkhon Inscriptions were also utilized.

Horse Wounds and Physical Deformities: The most common record of horse wounds in Old Turkic texts is the term "yagır," meaning "saddle wound." In Irk Bitig, a weak horse being ridden by a thief and becoming "yagır" from mane to tail is described as a bad omen. The term "oluk yagır" or "keriş yagır," used in DLT to refer to a wound between the horse's shoulder blades, is described as a disease "inherited by the son" due to its difficulty in healing, reflecting a profound observation of the horse's anatomical sensitivity. Furthermore, the term "çildek" (çildeg/çildey) was used for purulent wounds on the chest area of horses. Sources indicate that cauterization was used to treat these wounds. The use of protective equipment, such as "underwear" to shield the horse's back, is documented in proverbs as a preventative measure against injuries.

Horse Diseases and Physiological Disorders: In this study, the use of the words "ig" and "kem" generally meaning illness, specifically in relation to horses, is noteworthy. It has been noted that the word "kem" and its derived verb "kemlen-" were originally used for horses, referring to the horse becoming ill due to the feed it ate. Among specific diseases mentioned, *senregü* known as "glanders" today which can be transmitted from horses to humans, is cited. Another important record is the disease caused by glanders, whose Persian equivalent is "ḥunām." The fact that this term was recorded with a Old Turkic equivalent in the 11th century demonstrates the scientific competence of the Turkic language. Furthermore, the condition of a horse's belly swelling and sticking to the ground due to overfeeding or digestive problems was expressed with the verb "köler-"; the persistence of this condition was described with the adjective "kölergen."

Sweating, Weakness, and Physical Defects: Physiological conditions affecting a horse's performance are also represented with a broad vocabulary. A horse's sweating (terle-, çılan-) and the absorption of this sweat through slippers placed under the saddle are part of daily care routines. A horse's weakness due to poor feed or excessive fatigue is expressed with the verbs "tor-" or "çallan-". In the texts, the expression "toruk at," meaning "weak horse," was used to describe situations where the horse needed care. In the context of horse defects, piebald horses (considered to have bad hooves), blue-eyed horses (considered to have poor eyesight), and barren mares were considered economically and functionally defective. The knowledge that

blue-eyed horses, in particular, had poor eyesight became ingrained in the collective memory as something to consider when buying a horse.

Treatment Methods: In ancient Turkic societies, both physical and medicinal methods were used to treat horse diseases. The most common treatment method is cauterization (tagla-), used for healing purulent wounds or for branding purposes. Drawing blood from the horse's carotid artery or hoof wounds (çek-, kana-) is recorded as another therapeutic method. The most striking example in the context of medicinal treatment is the use of aңduz (andız otu). It is recorded that horses suffering from stomach aches were treated by administering andız otu through their throats, supported by the proverb, "If there is andız otu nearby, the horse will not die of stomach aches." These records show that the Turks discovered the therapeutic properties of plants and applied them systematically.

In conclusion, the identification of a total of 26 veterinary terms reveals that Turkic was used as a scientific language in the fields of medicine and animal health. Most records concerning horse diseases are found in the *Dîvânü Lugâti't-Türk* from the Old Turkic Period. This demonstrates that *Dîvânü Lugâti't-Türk* is not only a dictionary but also an encyclopedic source that brings the veterinary knowledge, treatment methods, and folk medicine of the period to the present day. This terminological richness documents, at a linguistic level, the early contributions of Turkic culture to scientific disciplines and the deep-rooted relationship established with horses.

